

Hódi Éva

FRAGMENTUMOK LUKÁCS UTÓÉLETÉBŐL

„Még élek — mily különös; úgy látszik, még sincs vége” — 1911. november 17-én jegyzi e szavakat az öngyilkosság gondolatával birkózó Lukács György a Naplójába.¹ Ekkor 26 éves. Dante poklának tornácát idéző léthelyzetben vívódik önmagával: sajátos életfelfogásával, alkotásigényével, kihunyó érzelmi kötődésekkel — és a halállal. A „tovább-élni-tudás” azonban felülkerekedik az öngyilkosság szándékán, mert világossá válik: számára a lét igazi kérdése nem az empirikus érzékelés szintjén, hanem csakis „tisztán intellektuális állapotban” artikulálódhat. „Hogyan lehetek filozófus?” — töpreng Naplója befejező soraiban — „mivel ember létemre soha nem kerülhetek ki az etikus szférából — hogyan ábrázolhatom a magasabb rendűt?”²

Hatvan évvel később halt meg. Monumentális életművet, nemzetközi hírnevet s tekintélyt hagyva maga után. Enciklopédikus tudása, munkásságának sokoldalúsága, mélysége, terjedelmi arányai, tudatosan alkotásra, művekre orientált életvitele, önkritikus bátorsága lenyűgöző hatású. Csaknem másfél évtizeddel halála után nem érdektelen talán szemügyre venni, hogy munkásságának mely vonatkozásai vannak jelen napjaink tudományos irodalmában, s túl a látványos és felszínes hivatkozásokon, kiragadott idézeteken, gondolatvilága mennyire eleven és ténylegesen ható tényező a mai magyar marxista filozófiában, esztétikai gondolkodásban.

E jogos és aktuális problémák után kutarva nemegyszer zavarbaejtő meglepetésekkel találkozhatunk. Abból az életrajzi tényből kiindulva, hogy Lukács György életének fontos és termékeny időszakát Moszkvában töltötte — ahol 1930-tól 1931-ig, majd 1933-tól 1945-ig a Marx—Engels Intézet, később pedig a Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének tudományos munkatársaként jelentős tevékenységet fejtett ki, két orosz nyelvű könyvet és számos folyóiratcikket jelentetett meg — különös érdeklődéssel keressük a lukácsi életműnek a mai szovjet filozófiában fellelhető hatását. Várakozásunkban azonban csalatkoznunk kell. A Voproszi filozofii c. szovjet filozófiai folyóirat pl. utoljára

1971-ben, a Lukács halála alkalmából közölt nekrológban foglalkozott vele.³

Más a helyzet a magyar filozófiai életben. A Magvető Könyvkiadó a Lukács György Összes Művei sorozattal, a Lukács Archívum egyéb Lukács-művek kiadásával járul hozzá a filozófus munkásságának ismeretetéséhez. Eddig még nem publikált vagy töredékesen, hézagosan ismert tanulmányok első közléséből egyes folyóiratok is kivesszük a részüket.⁴ Kevés kivétellel a Lukács-kiadványok nemcsak a szűkebb szakmai közönség, hanem a szélesebb értelemben vett nagyközönség érdeklődésére is számot tartanak. Gyarapodik a Lukáccsal foglalkozó irodalom is, mégis úgy tűnik, hogy a hetvenes évek második felében mintha csendesedett volna a Lukács-életmű iránti érdeklődés. Ez a tendencia nem annyira a filozófussal foglalkozó írások, cikkek, tanulmányok számbeli arányának csökkenésében, mint inkább az életmű egészének feltárása és értékelése körüli hiányosságokban, esetleges ellentmondásokban jut kifejezésre. Lukács életének és munkásságának bizonyos vonatkozásai, a nagyszámú publikáció ellenére is, mindmáig fehér foltok, s míg ezek el nem tűnnek, addig aligha kerülhet az őt megillető helyre a lukácsi életmű egésze.

Beható tanulmányozás nélkül is szembetűnő, mily kevéssé ismertek Lukács György több mint nyolc és fél évtizedes életének egyes fordultatai. Nincs életrajza, csak munkarajza — a Füst Milán-i gondolat Lukácsra is ráillik. Keveset tudunk 1918-as „paulusi sorsfordító pillanatról”, a Tanácsköztársaság ideji közoktatásügyi népbiztosi tevékenységéről, Jelena Grabenkóval kötött házasságáról, életének a Szovjetunióban eltöltött szakaszáról, 1941-es letartóztatásáról, hazatelepüléséről, 1956-os szereplésének motívumairól és következményeiről, de számos más életrajzi mozzanatot is említhetnénk. Milyen tényezők játszhattak szerepet önkritikáiban? Az a személyes meggyőződés, hogy „nem kötelességünk-e mindenkit, akit csak lehet, visszatartani attól az eltvelyedéstől, amelyen mi magunk szerencsésen ép bőrrel túljutottunk?”⁵, vagy külső, meggyőződésétől független, politikai természetű vagy annak vélt okok húzódnak meg e „párját ritkító autodafék” elkövetésében? Azt sem lenne talán hiábavaló kutatni, hogy ezek az önbírálatok mai szemmel nézve hogyan állják meg a helyüket. Hiszen néha olyan alapvető jelentőségű gondolatokat is visszavont, mint pl. a Blum-tézisek, de nem kevésbé problematikus a Rudassal szembeni önkritika sem. Feltáratlan továbbá a mozgalom és a párt szerepe Lukács életében, de az is, hogy a mozgalom hogyan értékeli Lukács közreműködését. Lukács életének politikai vonalára ugyanis eddig nem fordítottak kellő figyelmet. Az élete és munkássága során kialakult politikai és filozófiai gondolkodásának sajátos kölcsönhatását már csak azért is kívánatos lenne alaposan elemezni, mert mind a mai napig nem sikerült eloszlatni, illetve érdemben megválaszolni a Lukács „szektásságára”, „dogmatizmusára”, „sztálinizmusára” vonatkozó nézeteket. A Magvető Kiadó gondozásában az életműsorozatban 1982-ben megjelent *Curriculum vitae* c.

kötet a Lukács-életrajz hiányosságait igyekezett pótolni, de inkább ellentétes hatást ért el. Az életrajzi szempontot „széles értelemben” kezeli, s ennek megfelelően helyet kapnak a könyvben olyan írások is, amelyek kevés önéletrajzi elemet tartalmaznak. „Műfaji” és „terjedelmi” okokból viszont kimaradnak olyan adalékok, amelyek nagy valószínűséggel érdemi információkat szolgáltathattak volna. A műfaji szempontra hivatkozás semmiképpen sem igazolhatja pl. az Eörsi Istvánnal készített magnós interjúk kihagyását, sem a levelezés teljes mellőzését, hiszen műfaji vonatkozásban a kötet meglehetősen tarka képet mutat: előszók, nyilatkozatok, felszólalások, jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok egyvelege alkotja.⁶

A *Curriculum vitae* életrajzi szempontból legértékesebb része a már említett 1910—1911-es Napló, mely betekinteni enged egy válsághelyzetben vergődő lélek belső küzdelmébe. A kötet Függelékében közölt Lukács-önéletrajzok, melyek különböző célokból keletkeztek — párt-szervezetek részére, hazatelepülés ügyében — formális jellegüknél fogva legfeljebb kortörténeti dokumentumértékük miatt érdemelnek figyelmet. Egy vonatkozásban azonban igen jelentős szerepe van a tárgyalt könyvnek: a filozófus *szellemi biográfiájának* felvázolásához nyújt számottevő anyagot.⁷ A szellemi önéletrajz, a gondolkodói fejlődés alakulása azonban nem lehet független az élet egészének alakulásától, még akkor sem, ha Lukács maga a szellemi inspirációnak tulajdonított is döntő szerepet. Mert elegendő-e vajon pusztán kulturális hatással magyarázni a fiatal Lukács magatartásményének kialakulását? Az élet teljességével szembeállított mű, a „Werk” föltétlen aprioritását? Az egyedi, a szubjektív tényező elhanyagolását, lebecsülését? Azt a már-már patológia személyiségkép megjelenését, mely szándékosan keresi a szenvedést, mert úgy véli, csakis abból születik a mű? És Lukács mint ember, személyiség megérthető-e, ha csupán a szellemi ösztönzőket vesszük figyelembe? Ha nem akarunk az ifjú Lukács hibájába esni, nem felelkezhetünk meg az életművet létrehozó, megalkotó emberről, s arról, hogy az életmű nem lehet független a megélt élet körülményeinek alakulásától. Ezt szem előtt tartva nyilvánvalónak látszik, hogy Lukács mozgalmas életének részletes feltárása a lukácsi örökség helyes értékelésének megkerülhetetlen része.

„Igazi életművem hetvenéves koromban kezdtem írni” — vélekedett az önkritikus szigoráról ismert Lukács.⁸ Ezek szerint igazi életműnek az Esztétikát és az Ontológiát tekintette. A Lukáccsal foglalkozó irodalom azonban többet foglalkozik a fiatalkori írásokkal, mint az összegezés szándékával létrehozott nagy művekkel. A magyar filozófiai és társadalomtudományi lapok is megkülönböztetett figyelemmel fordulnak a fiatal Lukács művei — a Heidelbergi írások, a dráma-történet, a *Történelem és osztálytudat*, a *Lélek és formák* — felé. Már a korai művekre vonatkozó elemzések is sejtetik, hogy a Lukács-életmű egészének megítélésében sajátos kettősség húzódik meg. A kutatók túlnyomó

többségének véleménye szerint Lukács esztétikai-művészetfilozófiai nézetei alapvető vonatkozásukban változatlanok maradtak, filozófiai állásában viszont effajta kontinuitásról nem beszélhetünk. „Már maga az Esztétika is mutatja, hogy Lukács igen sok ponton visszatért néhány fiataalkori elgondolásához — természetesen azokat átértékelve és magasabb síkra emelve” — írja Hermann István Lukács-monográfiájában.⁹ A korai és késői esztétikai tárgyú Lukács-írásokban megfigyelhető azonosságokat erősítik meg a fogalmi egyezések (a műalkotás zárt totalitásként való felfogása, egész ember-ember egésze ellentétpár stb.), valamint a nagy vonásokban megegyező példaanyag is. Általában véve azt mondhatjuk, hogy Lukács esztétikai munkásságának megítélése egyértelmű és homogénebb, mint az Ontológia és ezen túlmenően Lukács filozófiai jellegű tevékenysége. Az esztétikum sajátosságában kifejtett nézetek továbbgondolására is történt már kísérlet,¹⁰ míg az Ontológia körül, ha jelenleg nem is zajlanak viták, az nem azért van, mert annyira egybehangzóan vélekednének róla, hanem, mert az ellentétes, gyakran egymást kizáró nézeteket nem ütköztetik.

Lukács György egyik önmaga által többször bírált nagyhatású könyve, a *Történelem és osztálytudat* gyakran áll az érdeklődés keresztüztüében. Erről az érdeklődésről tanúskodik az a négykötetes szöveggyűjtemény is, amelyet a Filozófiai Figyelő évkönyveként adtak ki a szűkebb szakmai közönség számára.¹¹ Talán egyetlen Lukács-mű sem váltott ki megjeleneése óta olyan szélsőséges véleményeket, mint éppen ez. Kirobbanó sikert aratott és heves elutasításra talált, s a legkíméletlenebb bírálat éppen a szerző részéről érte, aki egyenesen „a marxizmus ontológiájának alapzatai ellen irányuló” műnek tartja.¹² A *Történelem és osztálytudat* körüli félreértések eloszlátásához, ideológiatörténeti jelentőségének és helyének kijelöléséhez járul hozzá a Magyar Filozófiai Szemlében Rozsnyai Ervin tanulmánya, aki Lukács önkritikájának bizonyos gondolatait akceptálva, feltárja a mű politikai és filozófiai nézeteinek ellentmondásos jellegét.¹³ Lukács szerint a kötet annak köszönheti sikerét, mert „egyenlővé teszi az elidegenedést a tárgyasulással”, holott „a tárgyasulás természetes — a körülményektől függően pozitív vagy negatív — fajtája a világ emberi birtokbavételének”.¹⁴ Rozsnyai szerint a mű máig tartó tagadhatatlan hatása abban keresendő, hogy a „XX. században elsőként állította középpontba teljes tudatossággal az elidegenülés jelentőségét. Iskolát teremtett ezzel, seregnyi követő sorakozott fel mögötte. Az elidegenülés egy csapásra divatba jött a filozófiában”.¹⁵ Rozsnyai az „elméleti szubjektivizmus és a politikai forradalmiság különös keverékének” tekinti a könyvet, és szubjektivizmusából következő komoly hiányosságnak tartja, hogy Lukácsnak „minden demokratikus törekvése ellenére sem sikerült leküzdenie a szellemi és fizikai munka megosztottságának álláspontját, azt a látszatot, hogy a tudatnak vezető szerepe van vagy lehet az anyagi termeléssel, a társadalom gazdasági törvényeivel szemben”.¹⁶ A *Történelem és osztálytudat* tanulsága ebből következően csakis az lehet, hogy „a proletár osztály-

álláspont elfogadásának filozófiailag mindenekelőtt a munkamegosztásos szemlélet meghaladásában, a történelem materialista értelmezésében kell megnyilvánulnia”.¹⁷

A fiatal Lukács eszmei fejlődésének tisztázásához járulnak hozzá a magyar filozófiai, társadalomtudományi folyóiratokban közölt párhuzamos elemzések, melyek a fiatal Lukács és egy-egy nevezetesebb korvagy pályatársának szellemi hatását kutatják. A Valóságban többek között Brecht és Lukács vitájáról, Lukács és Kassner párhuzamáról olvashatunk, a Magyar Filozófiai Szemlében Lukács és Gramsci, Lukács és Kassák, a Világosságban Ady, Hauser Arnold és Lukács viszonyát, illetve munkásságuk „érintkezési pontjait” elemzik.¹⁸ Az Ady és Lukács közötti párhuzam azért is jelentős, mert közvetve a Lukács-értékelés egy allergikus pontjára, Lukács és a magyar kultúra viszonyának kérdésére tapint rá. Közismert ugyanis, hogy Lukács György hosszú évtizedeken keresztül német nyelvterületen élt, jelentős műveit, leveleit, magántermészetű feljegyzéseit, naplóját német nyelven írta, sőt túlnyomó többségében az őt ért kulturális hatások is a német filozófia és irodalom területéről kerültek ki. A magyar kultúrával intenzívebb kapcsolata fiatal éveiben volt (az Ady-élmény mellett Móriczra, Kosztolányira, Babitsra, Kaffka Margitra, Balázs Bélára gondolhatunk), az emigrációs években ez a konkrét kapcsolat elvékonyodott, majd a hazatérés után ismét intenzívebbé vált. „Lukács György szerepe és jelentősége a magyar irodalom számára a felszabadulás után jelentősen megnőtt. Széles, főként értelmiségi rétegek az ő magyar nyelven újra kiadott műveinek egész sorából ismerkedhettek meg a marxizmusnak a kulturális művészeti életre, a művészet társadalmi szerepére vonatkozó nézeteivel, de igen sokban magával a marxizmussal, legalábbis annak legfőbb politikai ideológiai igazságaival. [...] Lukács György személyes tekintélyéhez az is hozzájárult, hogy szinte egész addigi életműve néhány esztendő leforgása alatt egyszerre vált a hazai szellemi élet közkincsévé.” — értékeli az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv Lukács felszabadulás utáni megnövekedett művelődési szerepét és hatását.¹⁹ Lukács és a magyar kultúra viszonyának kérdését bonyolultabbá teszi Lukács munkásságának német nyelvűsége. Lendvai L. Ferenc e kérdésben a következőképpen foglal állást: „A magyar filozófiai nyelv most van kialakulóban, és Hausernak és Lukácsnak éppoly értelmetlenség volna szemrehányást tenni, amiért a már kimunkált német filozófiai nyelvet választotta, mint a német Leibniznek azért, hogy annak idején, ha nem latinul, akkor franciául írt. Vajon francia lett-e ettől Leibniz? És német lett-e Hauser és Lukács? Egy filozófia gyökerei sokkal mélyebben nyúlnak le a társadalmi és kulturális talajba, amelyből e filozófia kinőtt, semmint hogy önmagában a nyelvi forma megváltoztathatná a jellegét.”²⁰ Lukács és a magyar kultúra kapcsolatának teljes tisztázásához még sok feladat vár a további kutatásokra. És nemcsak azért, mert a Leibniz óta eltelt időben merőben más történelmi dimenzióban vetődött fel a nyelvi kérdés, hanem éppen Lukács György filozófiája és a magyar

társadalmi valóság közös gyökereinek feltárása érdekében. Mert gondolkunk csak arra, hogy Babits még az eredetileg magyar nyelven írt a *Lélek és formák* esszéit is „németnek” érezte, és az esszéekben megnyilvánuló műveltséget „bécsinek” nevezte. Nyiri Kristóf *Ady és Lukács* c. tanulmányában rámutat arra, hogy a *Lélek és formák* gyökerei ugyanabban a polgárosulatlan, patriarchális magyar valóságban lelhetők fel, mint ami Adyt is nyomasztotta.²¹ A probléma lényegében közös — hangsúlyozza Nyiri Kristóf — bár Lukács számára a magyar vidéki, paraszti társadalom közel se lehetett annyira élményszerűen adott, mint Ady számára, viszont Lukács Adynál erősebben érezhette át a polgári életforma üressé válását. Az esszék idegenszerűsége inkább a századelő magyar kultúréletében szokatlan megfogalmazási módra vezethető vissza: ami ugyanis Adynál „rímekben, ritmusban, képben és érzésben” jut kifejezésre, azt Lukács fogalmi szinten — Nyiri Kristóf szavaival — „a német és kivált az osztrák filozófia fogalmaiban tükröztetve, elvont alakban fogalmazta újra: olyannyira elvont alakban, hogy a kortársak nem is ismerték fel esszéinek magyar gyökereit, s azoknak jóval nagyobb sikere és hatása volt német nyelvterületen, mint Magyarországon”.²² A problémamegközelítés elvont, absztrakt jellegén túlmenően az idegenes hatást csak fokozta, hogy — mint a fenti tanulmányban olvashatjuk — „a *Lélek és formák* esszéi föltűnően rossz magyarsággal fogalmazódtak, olyannyira, hogy szinte úgy hatnak, mint németből készült nyersfordítások”.²³ Ezzel a nézettel azonban nem mindenki ért egyet; van olyan is, aki kifejezetten „stiláris bravúrnak” tekinti az esszék stílusát!²⁴ A szélsőséges álláspontok mögött azonban nem nyelvészeti indítékok húzódnak meg, mert nem az a fő kérdés, hogy Lukács milyen stilizta volt — kizárólagosan ezt kutatni anakronisztikus is lenne, s mégcsak nem is arról van szó elsősorban, hogy a magyar filozófiai nyelv fogalmi apparátusának esetleges szűkössége mennyire játszott közre a nyelvromboló hatásban. A Lukács-művek nyelvi megformáltságának problematikája, német nyelvűsége, ill. „magyartalansága” mindig előtérbe kerül, ha a kutatások Lukács szellemi és kulturális habitusának, identitásának, mentalitásának elemzésére irányulnak. A lukácsi életmű helyes értékelése szempontjából nem látszik célszerűnek sem a kérdés elbagatellizálása, sem pedig kizárólagos érvényű megközelítése.

A magyar filozófiai irodalomban Lukács György utolsó alkotói periódusát egyértelműen meghatározó jelentőségűnek tartják. Ennek ellenére kevés a reflexió a kései főműre, az Ontológiára. Más a helyzet az Esztétikával, és e mű értékelése is egybehangzó. „Mi tagadás: a magyar tudományosság egészen a legutóbbi időkig nem tudott felmutatni ilyen igények teljesítésére törfő vállalkozást. Lukács György kései esztétikai szintézise ebben az értelemben kitörés a gondolatvilág provinciális provincializmusából. [...] Világhatása egymagában is bizonyíték.” — dicséri Zoltai Dénes. *Az esztétikum sajátosságát és jelentőségét nemcsak abban látja, hogy egységes filozófiai alapra helyezi az esztétikát, hanem a művet „elvar-*

ratlan szálaival, az alapvetés újjólagos kontrollját kikényszerítő, immanens felépítési törvényeivel” az Ontológia inspirátorának tekinti.²⁵ Lendvai L. Ferenc az esztétikai főműben kifejtett lukácsi etikára hívja fel a figyelmet.²⁶ Vitányi Iván kísérletet tesz a lukácsi esztétikumfelfogás néhány vonatkozásának továbbgondolására.²⁷ Lukács kései esztétikai főművének utóéletét elemezve a megjelent tanulmányok arról győznek meg bennünket, hogy *Az esztétikum sajátossága* jobban beépült a magyar tudományos gondolkodásba, mint az életmű utolsó darabja, *A társadalmi lét ontológiájáról*. Behatóbb vizsgálódás során bizonyára feltárulna e sajátos jelenség magyarázata. Maga Lukács a társadalmi lét problematikájának, a marxista lételméletnek a kidolgozását tekintette fő feladataként, ezért szakította félbe nyolcvanéves korában az Esztétika befejezését, és ezért hagyott fel a régóta tervezett Etika megírásának szándékával. Mint ismeretes, az Ontológia megjelenését a filozófiai életben nem mindennapi várakozás előzte meg. A mű azonban a várakozástól eltérően nem bizonyult „dinamitnak”, nem okozott olyan földindulást, mint amire számítottak. Vajon befolyásolta-e az Ontológia utóéletét az a körülmény, hogy a szerző betegsége miatt nem tudta egységes rendszerré kidolgozni nézeteit? Vajon magában a műben kell-e keresni a mérsékelt visszhang okait vagy a műtől független külső körülményekben? Felmerül az a kérdés is, hogy vajon az ún. „budapesti iskola” tagjainak emigrációja milyen hatással volt az Ontológia és általában a Lukács-életmű értékelésére a magyar filozófiai irodalomban.

Lukács György lételméleti főműve, az Ontológia kapcsán felvetődött néhány fontos — a lukácsi életmű egészét érintő — probléma. Közülük az egyik leglényegesebb — és legvitatottabb — mindenképpen az, hogy lehetséges-e az ifjú Lukács egyes fiatalkori műveiből kiindulva az Ontológiáig ívelő folyamatos fejlődési vonalat, kontinuitást feltételezni Lukács filozófiai gondolkodásában? Hermann István, az egyik legismertebb kutató és máig a legnevezetesebb Lukács-monográfia és számos tanulmány szerzője erre tagadóan válaszol: „az a hírverő beállítása, mely különböző politikai céltatokkal azt állítja, hogy az Ontológia közvetlen visszatérés akár a Történelem és osztálytudat, akár pedig a még előbbi pl. a Tragédia metafizikája című esszében megfogalmazódott gondolatokhoz — semmiképpen nem igaz.”²⁸ Éspedig azért nem, mert — Hermann István gondolatmenete szerint — az Ontológia „alapvonalában, gondolati felépítésének tendenciája tekintetében pontosan a fordított vonalat képviseli, mint amit annak idején a Történelem és osztálytudat képviselt.”²⁹ Hermann Lukács utolsó művét áttörésnek tekinti korunk filozófiai tendenciáiban, mert ez a mű „nemcsak programatikusan, hanem a filozófiai analízisben is bebizonyítja: az objektív valóság törvényszerűségeinek elemzése nélkül és anélkül, hogy ez az elemzés mintegy helyet teremtenne minden más analízisnek — nem lehet egy lépést sem előre tenni a döntő tudományos kérdések vizsgálatában. Ez az a gondolatkör, aminek következtében Lukács műve ragyogóan bizonyítja be, hogy Marx gondolatvilága a marxi filozófiai előfeltevések, vagyis

az objektív valóság alapvető törvényeire vonatkozó marxi felfogás egyszerűen új alapra helyezte a filozófia modern gondolati irányait.”³⁰

Más rálátással fogalmazzák meg az Ontológiára vonatkozó gondolataikat a nevezetes Feljegyzések szerzői, akik munkajellegű észrevételeikkel megjelölték a mű vitatható pontjait, belső ellentmondásait.³¹ Kifogásolták többek között a társadalmi lét és tudat szembeállítását. Kétségeiknek adtak hangot a szabadság-probléma megoldását illetően. Alapvető fogalmi tisztázatlanságot éreztek a nembeliség, az eldologiasodás stb. fogalmával kapcsolatosan. Nem értenek egyet abban, hogy a munka csak céltételezésként jelenik meg. Az értékprobléma megoldatlanságára is rámutattak. Mint ismeretes, a Feljegyzések szerzőinek Lukács-konceptióját — melynek egyik sajátossága, hogy Lukács pályafutásában az egységes fejlődési vonalat, a kontinuitást hangsúlyozza — a Lukácstól való alapvető távolodásnak fogták fel és értékelték, bár a Feljegyzésekben felvetett észrevételek kritikai elemzésére még alig került sor.

Rozsnyai Ervin Ontológia-elemzésében rámutat arra, hogy a Lukács-tanítványok azzal, hogy kiküszöbölik az objektív társadalmi törvény fogalmát, „bevezetik a történelembe a dialektikának mondott teleológiát”, és értelmezésükben az emberi történelem az egyéni tudatok értékvalasztó döntéseinek folyamatává alakul.³² Rozsnyainak az Ontológiával kapcsolatos bíráló észrevételei a lét és tudat kettőzöttségére, a céltételezésre, a szabadság—szükségyszerűség-problematikára vonatkoznak. „Lukács a céltételezés tudati aktusaitól teszi függővé a munkát, [...] a társadalom egész szerkezetét” — állapítja meg, s ebből következően „a tükröző és célkitűző tevékenység nem egyszerűen a konkrét munkafolyamatokat előzi meg, hanem a munka és a társadalom történelmi létrejöttét”.³³ „Lukács értelmezésében — összegezi Rozsnyai idézett tanulmányában az Ontológia ellentmondásait — a szubjektív cselekvések sora abszolút véletlenszerűséggel folyik, mert a céltételezést semmilyen objektív törvény nem szabályozza, az objektív történések sora ellenben ösztönös természeti szükségyszerűséggel folyik, mert objektivitása kizárja a tudatosságot. Az egyik oldalon a vak véletlennel egyenlő szabadság kap helyet, a másikon a vak természeti szükségyszerűséggel egyenlő objektivitás, és a két összeférhetetlen, bár egymást kiegészítő elem párosítása magán a társadalomelméleten belül ismétli meg a társadalom és természet dualizmusát, noha egyúttal kétséget támaszt afelől, hogy van-e egyáltalán különbség a természet és társadalom között.”³⁴ Más Ontológia-elemzések viszont a mű alapgondolatának tekintik a természet és társadalom „lényegegységének” megfogalmazását.³⁵

Lukács társadalomontológiai főművének értékelése a fenti kiragadott példák alapján is nyilvánvalóan ellentmondásos. Ugyanakkor az is szembevetendő, hogy az Ontológiára vonatkozó reflexiók nem az utóbbi években, hanem jóval korábban keletkeztek. Az utóbbi időben újabb elemzések nem láttak napvilágot, a korábbi tanulmányok viszont éppen az Ontológia leglényegibb belső problematikáját érintő ellentmondásos

értékelésük miatt nem voltak képesek megnyugtatóan kijelölni az Ontológia helyét és jelentőségét sem Lukács alkotói munkásságán belül, sem pedig a filozófiai gondolkodásban. Kevésbé hihető, hogy a Lukács-kutatók elégedettek lennének a kialakult helyzettel, és ne érzékelnék a nagy horderejű feladat kihívását; mert korántsem elégséges csak a fiatal Lukács eszmei-filozófiai gondolatainak beható tanulmányozása, ha ugyanez nem történik meg az érett gondolkodó fő műveivel is! És noha Lukács életművének egy-egy sajátos aspektusáról — pl. a jogi vonatkozásokról — szóló munkák minden bizonnyal érdekes szempontokkal gazdagítják a Lukács-kutatást, mégsem pótolhatják az életmű- és különösképpen az utolsó nagy korszak — érdemi-etikai, társadalom- és történet-filozófiai értékelését.

*

A magyar marxista filozófiai gondolkodást a nemzetközi filozófiai közvélemény Lukács György nevével és életművével azonosítja. Hozzá hasonló tekintélynek örvendő és roppant életművet létrehozó magyar filozófusi teljesítményről valóban nem adhatunk számot, még ha történetek is kiteljesedni nem tudó kísérletek a mai magyar marxista filozófiai gondolkodás sajátos eszmei formálódásának alakulásában. A lukácsi örökség pontos feltárása, a problematikus vonatkozások tisztázása, e rendkívüli gondolkodói teljesítmény helyének és szerepének meghatározása századunk filozófiájának történetében éppen ezért különös felelősséggel járó feladat. E saját műve iránti felelősséget érezhette át az öreg Lukács, aki versenyt futva betegségével, óriási erőfeszítéssel az Ontológiához írt Prolegomenában még egyszer összegezte meggyőződése, felfogása lényegét, és utolsó napjaiban — mint Eörsi István írja az Ontológia előszavában — „a Prolegomena gépelt oldalait tétován lapozgatva aggódo bizalommal a jövőre hárította műve megítélését”.³⁶

Jegyzetek

¹ Lukács György: Curriculum vitae. Magvető Kiadó, Bp., 1982, 445. o.

² I. m. 453. o.

³ Voproszi filozofii: Pamjatyi Gy. Lukácsa 1971/11. szám 179. o.

⁴ A Világosság 1977/6. száma Lukács Korunk öröksége c. írását közli Beőthy Ottó fordításában. A folyóirat tájékoztatója szerint ez a Lukács-tanulmány ez alkalommal jelenik meg először nyomtatásban. Ugyancsak első közlés a Világosság 1977/8—9. számában Lukács Szakadéknak Nagyszálló c. tanulmánya.

⁵ Lukács György i. m. 136. o.

⁶ A Curriculum vitae c. kötet mellett életrajzi dokumentumokat tartalmaz a Lukács György élete képekben és dokumentumokban c. könyv. (Corvina, 1980)

- ⁷ Különösképpen a Curriculum vitae c. kötet Megélt gondolkodás c. életrajzi vázlatára, melyet Lukács súlyos betegen kezdett el írni életének utolsó hónapjaiban.
- ⁸ Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról I. kötet Magvető Kiadó Bp, 1976. 9. o. (Eörsi István: Egy posztumusz mű története)
- ⁹ Hermann István: Lukács György gondolatvilága. Magvető Kiadó, Bp. 1974, 375. o.
- ¹⁰ Vitányi Iván: Művészet — érték — realizmus (Kísérlet az esztétikum, az esztétikai érték, a realizmus és a művészetszociológia egységes értelmezésére I. rész: Valóság, 1978/3, II. rész: Valóság 1978/4. szám.
- ¹¹ A szöveggyűjteményről bővebben l. a Valóság 1982/3. számában Tallár Ferenc ismertetőjét: A Történelem és osztálytudat a húszas évek vitáiban, 102—103. o.
- ¹² Rozsnyai Ervin: A politikai és a filozófiai nézetek ellentmondása a „Történelem és osztálytudat”-ban, Magyar Filozófiai Szemle, 1982/4, 478. o.
- ¹³ Rozsnyai Ervin id. tanulmánya, Magyar Filozófiai Szemle, 1982/4.
- ¹⁴ Rozsnyai E. i. m. 478. o.
- ¹⁵ Rozsnyai, i. m. 478. o.
- ¹⁶ Rozsnyai, i. m. 504. o.
- ¹⁷ Rozsnyai, i. m. 504. o.
- ¹⁸ Hermann István: A misztikus és a mitikus (Rudolf Kassner és Lukács György) Valóság, 1981/3; Ungvári Tamás: Brecht és Lukács vitája a harmincas években, Valóság, 1978/9; Novák Zoltán: Adalékok Lukács és Kassák viszonyához. Magyar Filozófiai Szemle, 1983/1; M. Giamella: Elmélet és történelem. Lukács és Gramsci a húszas évek vitáiban. Magyar Filozófiai Szemle, 1982/5; Nyiri Kristóf: Ady és Lukács, Világosság, 1978/2; Lendvai L. Ferenc: „Szép beszélgetések”. Világosság, 1978/11.
- ¹⁹ A magyar irodalom története 6. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 132. o.
- ²⁰ Lendvai L. Ferenc: „Szép beszélgetések”. Világosság, 1978/11. 720. o.
- ²¹ Nyiri Kristóf: Ady és Lukács. Világosság, 1978/2. 69. o.
- ²² Nyiri Kristóf uo. 68., 69. o.
- ²³ Nyiri Kristóf, uo. 69. o.
- ²⁴ Könczöl Csaba: Stílus és korszak — Lukács György: A lélek és a formák, Valóság, 1975/3, 57. o. „A lélek és a formákat, ha nyelvét nem elvont magyarossági szempontok és retorikai kritériumok alapján ítéljük meg, hanem a benne testet öltött formakoncepció kiinduló előfeltevései felől, bizvást tarthajuk kivételes stílárís bravúrnak: e szinte a groteszk-ségig idegenesre stilizált, eltökélten keresett és tudatosan affektáló nyelv máig sem vesztett friss természetellenességéből és a Babits által megbírált, más kritikusa által lepocskondiázott termékeny »homályosságából« semmit.”
- ²⁵ Zoltai Dénes: A rekonstruálható főmű. Világosság, 1977/4. 201—202. o.
- ²⁶ Lendvai L. Ferenc: Esztétikum és etikum. Világosság, 1984/7.
- ²⁷ Vitányi Iván 10. számú jegyzet alatt idézett írásai.
- ²⁸ Hermann István: A társadalmi lét ontológiája / Néhány gondolat az Ontológia megszületéséről, Magyar Filozófiai Szemle, 1978/1. 81. o.
- ²⁹ Hermann István uo. 81. o.
- ³⁰ Hermann István uo. 86. o.

- ³¹ Fehér Ferenc—Heller Ágnes—Márkus György—Vajda Mihály: Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról, Magyar Filozófiai Szemle, 1978/1.
- ³² Rozsnyai Ervin: Materialista-e a marxi történelemfelfogás? Hozzászólás Lukács György „A társadalmi lét ontológiájáról” c. művéhez, Magyar Filozófiai Szemle, 1979/3—4. szám, 419. o.
- ³³ Rozsnyai uo. 395. o. és 393. o.
- ³⁴ Rozsnyai uo. 418. o.
- ³⁵ Bujdosó Dezső: A lét spiráljai (Gondolatok a lét kategóriáiról Lukács György Ontológiája alapján), Magyar Filozófiai Szemle, 1979/3—4. szám.
- ³⁶ Eörsi István: Egy posztumusz mű története. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. I. kötet. Magvető Kiadó, Bp., 1976, 12. o.

Rezime

Fragmenti iz zagrobnog uticaja Lukača

Petnaest godina posle smrti Lukač Đerđa, predstavnika evropskog glasa, mađarske marksističke filozofije, interesantno je imati u vidu, u kojoj meri je živo i stvarno uticajno, njegovo shvatanje, za današnji filozofsko-estetski svet mišljenja i da se sagleda, koji su odnosi njegove aktivnosti prisutni u naučnoj literaturi današnjice. Autor studije je imao nameru da u suštini sagleda uticaj Lukača u sadašnjem filozofskom shvatanju Sovjetskog Saveza i Mađarske. U toku istraživanja međutim, došlo se do saznanja, da se u sovjetskim filozofskim mišljenjima, u poslednjim godinama, nema bavljena sa Lukačom. U mađarskoj filozofiji se mogu naći više Lukačevih izdanja, kao i izdanje ukupnih dela Lukač Đerđa od strane izdavačke kuće „Magvető”, kao i delatnost Lukač arhive. I filozofski časopisi i časopisi društvenih nauka, redovno objavljuju studije o Lukaču. Uprkos tome, u osvetljenju Lukačevog životnog dela, još uvek ima nedostataka u naučnom životu Mađarske. Autor — proučavajući period posle smrti filozofa — ukazuje na nekoliko nedostataka i specifičnih karakteristika u mađarskoj filozofskoj literaturi. On naglašava, da se specifični aspekti Lukačevog životnog dela (a naročito u zanemarenom poslednjem velikom periodu), pre svega glavno delo životne teorije „Ontologija” predstavljaju vrednosno etičku, društveno-istorijsku analizu. Ovim se određuje položaj Lukača, u shvatanju našeg stoleća, što je to važniji zadatak za mađarsku filozofiju, što svet mađarsku filozofiju izjednačuje samo imenom Lukača.

Resummee

Fragmente der Nachlebenswirkung von Lukács

Fünfzehn Jahre nach dem Tode von Lukács György, des Vertreters europäischer Kunde der ungarischen marxistischen Philosophie, ist es interessant, ins Auge zu fassen, in welchen Masse seine Ausführung für die heutige philo-

sophisch-esthetische Welt, lebendig und wirkend ist, und es festzustellen, wie weit seine Auffassungen in der heutigen wissenschaftlichen Literatur, vorhanden sind. Der Verfasser des Studiums, wollte eigentlich die Wirkung von Lukács in der philosophischen Auffassung des Soviets und Ungarns, feststellen. Durch die Untersuchung kann inzwischen festgestellt werden, dass im sovietischen philosophischen Denken, in den letzten Jahren nicht mehr mit dem Denken von Lukács befasst wurde. In der ungarischen Philosophie kann man mehrere Ausgaben von Lukács finden, insbesondere die Ausgaben von Lukács György des Hauses Magvető, sowie der Arbeit der Lukács-Archive, jedoch auch in den philosophischen Zeitschriften sind mehrere Studien veröffentlicht geworden, die sich mit Lukács befassen.

Dagegen gibt es in der Beleuchtung des Lebenswerkes von Lukács, in dem Wissenschaftsleben von Ungarn noch immer viel Ungenügendheiten. Der Verfasser — untersuchend die Zeitperiode nach dem Tode des Philosophen — zeigt auf viele Unzulänglichkeiten und auf spezifische Charakteristiken der ungarischen philosophischen Literatur hin. Er unterstreicht dass die spezifische Aspekte des Lebenswerkes von Lukács (und besonders in der letzten Periode des jetzigen Zeitalters). Besonders wurde das Hauptwerk „Ontologie“ vernachlässigt. Die ethische, wertliche Analyse, und damit die Feststellung des Platzes von Lukács in der Auffassung unseres Jahrhunderts, ist desto wichtigere Aufgabe für die ungarische Philosophie, da die Welt, die ungarische Philosophie mit den Gedanken von Lukács gleichstellt.